

**ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРАВА ВІЙНИ
ЯК МІЖНАРОДНОГО ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ****ABOUT SOME FEATURES OF DEVELOPMENT LAW OF WAR
AS INTERNATIONAL LEGAL INSTITUTE****Несінова С.В.,***кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права**Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля***Палєєва Ю.С.,***старший викладач кафедри права**Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*

Стаття присвячена генезису правового інституту «право війни». Для більш глибокого з'ясування розглянуті ідеї видатних європейських мислителів. Розвиток наукової думки згруповано за територіальним фактором. Розглянуто питання, пов'язані з мирними шляхами врегулювання спорів

Ключові слова: вчення про право, міжнародні спори, право на війну, мирне врегулювання міжнародних конфліктів.

Статья посвящена генезису правового института «право войны». Для более глубокого выяснения рассмотрены идеи выдающихся европейских мыслителей. Развитие научной мысли сгруппировано по территориальному фактору. Рассмотрены вопросы, связанные с мирными путями урегулирования споров.

Ключевые слова: учение о праве, международные споры, право на войну, мирное урегулирование международных конфликтов.

The article is devoted to the genesis of the legal institute "the law of war". To better clarify the ideas are considered prominent European thinkers. The development of scientific thought are grouped according to the territorial factor. The issues related to the settlement of disputes by peaceful means.

Key words: theory of law, international disputes, law of war, peaceful settlement of international conflicts.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації конфлікти створюють серйозну загрозу світовій спільноті у зв'язку з можливістю їх розширення, небезпекою екологічних та військових катастроф, високою ймовірністю масових міграцій населення, здатних дестабілізувати ситуацію в суміжних державах. Згідно з нормами діючого міжнародного права міжнародні спори повинні вирішуватися мирними засобами. Цей обов'язок ультимативно сформульований у п. 3 ст. 2 Статуту ООН і орієнтований на подальшу конкретизацію і доповнення. Теоретично цю норму возвели до рангу основоположного принципу міждержавних відносин. Проблема полягає в тому, що практично норми «твердого права» на теперішньому етапі тим чи іншим шляхом порушуються. Сучасна тенденція врегулювання міжнародних конфліктів виходить далеко за рамки саме «мирного» врегулювання. Для більш повного з'ясування цієї проблематики актуально звернутися до мислителів Західної Європи, які допускали, що конфлікти можуть бути вирішені не тільки мирним шляхом. Переосмислення їх робіт допоможе знайти відповіді на проблемні питання.

Стан дослідження. Видатні воєнні вчені та теоретики М.О. Бердяєва, М.М. Головина, О.А. Свечина, М.М. Сухотина, а також М.А. Гарєєв, Ю.І. Дерюгин та інші намагались розкрити сучасні концепції війни, правові аспекти вирішення міжнародних конфліктів. Однак, незважаючи на тривалу історію спроб зрозуміти, що таке війна, та з'ясувати її сутність, виробити підходи розуміння можливості вирішувати спірні питання шляхом ведення війни, залишається багато питань, які викликають гострі дебати та є спірними в рамках міжнародної спільноти. Події останніх десятиліть показали, що звертатися до поняття «міжнародний конфлікт» і різних його словосполучень у сучасних міжнародних відносинах і міжнародному праві доводиться набагато частіше, ніж цього хотілося б, і не тільки в традиційному контексті міжнародного гуманітарного права.

Тому метою даної статті є розкриття генезису правового інституту «право війни», з'ясування наукової думки

видатних європейських мислителів щодо сутності цього правового інституту, аналіз питань, пов'язаних із мирними шляхами врегулювання спорів.

Виклад основного матеріалу. Преамбула Статуту Організації Об'єднаних Націй дає чітке розуміння, що метою подальшого розвитку міжнародної спільноти є: позбавити прийдешні покоління від лих війни, яка двічі в нашому житті принесла людству невимовне горе, і знову затвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості, в рівноправність чоловіків і жінок і в рівність прав великих і малих націй, створити умови, за яких можуть дотримуватися справедливість і повага до зобов'язань, що випливають із договорів та інших джерел міжнародного права, сприяти соціальному прогресові і поліпшенню умов життя за умов більшої свободи. Підтримувати міжнародний мир і безпеку і з цією метою приймати ефективні колективні заходи із запобігання та усунення загрози миру і придушення актів агресії або інших порушень миру, проводити мирними засобами, у згоді з принципами справедливості і міжнародного права, залагоджування або вирішення міжнародних суперечок або ситуацій, які можуть привести до порушення миру. Розвивати дружні відносини між націями на основі поваги принципу рівноправності і самовизначення народів, а також вживати інших відповідних заходів для зміцнення загального світу [1].

Розкриваючи генезис думки про право війни, варто звернутись до законів давніх часів.

У давньоіндійських Законах Ману (II ст. до н.е. – II ст. н.е.) засуджувалося застосування особливо жорстоких видів зброї: «Коли б'ється з ворогами, нехай не вбиває ворога віроломним зброєю, ні зубчастими стрілами, ні отруйними, ні з наконечниками, розпеченим у вогні». У мусульманських традиціях ведення війни не належало починати війну без її оголошення, воювати проти старих, дітей і жінок, слід було поважати парламентарів, заборонялося отруювати джерела води. Найбільшого засудження звірства війни удостоїлися з боку католицької церкви в період середньовіччя.

Умови ведення війни виявилися тісно пов'язаними з більш загальним поняттям ведення справедливої і несправедливої війни. Розрізнення воєн на справедливі і несправедливі починається ще в Стародавньому Римі. За Цицероном, «жодна війна не є справедливою, якщо вона не оголошена, якщо вона не зроблена внаслідок завданого образи».

Ідеї про те, що для війни, як і для мирного часу, існують свої закони, зустрічаються в роботах мислителів XVII століття.

Обґрунтовуючи необхідність правового оформлення і регулювання міжнародних відносин і, перш за все, проблем війни і миру, Г. Гроцій критикував поширену думку, що війна зовсім несумісна з правом. «Неможливо, – підкреслював він, – не тільки погодитися з вигадками деяких, ніби під час війни припиняються всі права, а й навіть не слід ні починаючи війну, ні продовжувати розпочату війну інакше, як дотримуючись кордону права і сумлінності» [6, с. 258].

Війна визначається їм як «стан боротьби силою як таке». Це загальне поняття, за його словами, охоплює як війни приватні (між приватними особами), так і публічні (війни, які ведуться органами цивільної влади) [4, с. 138].

Війна, згідно з Г. Гроцієм, суперечить природному праву: «За природою кожен є захисником свого права, для чого нам і надано руки». Чи не заборонена війна також божественними законами і правом народів. Але це зовсім не означає, що всі війни справедливі. Розрізняються війни справедливі і несправедливі. «Справедливою причиною початку війни може бути ніщо інше, як правопорушення». До справедливих він, зокрема, відносив війни оборонні, війни для збереження цілісності держави, захисту майна.

Несправедливі війни (війни загарбницькі, війни з метою заволодіння чужим майном, підкорення інших народів) представляють собою протиправний стан (порушення вимог природного права, божественних законів, положень права народів). Призвідники несправедливої війни, підкреслював Г. Гроцій, «зобов'язані до відшкодування за скоєне їх силами або за їхньою порадою». Вони відповідальні за все те, чим супроводжується війна, і за її наслідки.

Вчення Г. Гроція про право війни і миру було орієнтоване на формування нового типу світового співтовариства, заснованого на раціонально-правових принципах рівності, співробітництва і взаємності у відносинах між усіма людьми, народами і державами, на ідеї єдиного міжнародного правопорядку, добровільно встановлюваного і послідовно дотримуваного суверенними державами [6, с. 259].

Висвітлюючи проблеми міждержавних відносин, Б. Спіноза зазначає, що держави у своїх взаєминах перебувають у природному стані, і «дві держави за природою – вороги». Право війни, таким чином, належить кожній державі окремо. «Війна повинна вестися тільки в цілях світу, щоб після її закінчення не було потреби в застосуванні зброї». Однак оскільки власне благоденство – найвищий закон всякої держави, воно, керуючись страхом шкоди або надією на вигоду, може як укласти союз, так і з повним правом порушити його, якщо це диктується користю держави в умовах, які змінилися [6, с. 268].

Враховуючи розвиток загальнотеретичних знань та формування наукової думки щодо права війни та миру, можна визначити фундаментальні ідеї. Важливе місце посідає Гуго Гроцій – мислитель і правознавець Нідерландів XVII ст., часу перших європейських антифеодальних революцій, з якими пов'язані численні перетворення в різних сферах суспільно-політичного життя. У цілому для всього вчення Г. Гроція про війну і мир вельми характерний миротворчий пафос. Показовими в цьому зв'язку є його судження про те, що «війни ведуться заради укладення миру» і що світ є «кінцевою метою війни». Б. Спіноза виступає за взаємодопомогу держав і зазначає, що разом вони мають більше права, ніж кожна з них окремо. «Чим більше держав укладає разом світ, – писав Спіноза, – тим

менше страху вселяє кожна окремо всім іншим, або тим менше влади в кожній почати війну, але тим більше вона зобов'язана дотримуватися умови світу, тобто тим менше вона свавільна, але тим більше зобов'язана пристосовуватися до загальної волі союзних держав».

Г. Гегель наголошує, що держави повинні визнавати одна одну як суверенні і незалежні, не втручатися у внутрішні справи іншої, взаємно поважати самостійність і т.п. «Принцип міжнародного права як загального, в собі і для себе, що повинно бути чинним у відносинах між державами права, полягає, на відміну від особливого змісту позитивних договорів, у тому, що договори, на яких засновані зобов'язання держав одна щодо одної, повинні виконуватися».

Суперечка між державами, якщо їх суверенні волі не приходять до згоди, вважав Г. Гегель, може бути вирішене лише війною. Визнавав, що навіть у війні, як стані безправ'я і насильства, продовжують діяти такі принципи, як взаємне визнання держав, швидкоплинний характер війни і можливість світу. «... Взагалі війна, – писав Гегель, – ведеться не проти внутрішніх інститутів і мирного сімейного та приватного життя, що не проти приватних осіб» [6, с. 453–454].

І. Кант таврує загарбницьку, грабіжницьку війну, різко засуджує підготовку до неї: «Найбільші лиха, що приголомшили цивілізовані народи, – наслідки війни, і саме наслідки не стільки якої-небудь справжньої чи минулої війни, скільки постійної і все зростаючої підготовки до майбутньої війни».

І. Кант висуває проект встановлення «вічного миру». Його можна досягти, правда, в найвіддаленішому майбутньому шляхом створення всеохоплюючої федерації самостійних рівноправних держав, побудованих за республіканським типом. На переконання філософа, утворення такого космополітичного союзу – неминуче. Запорукою тому повинні були з'явитися освіта і виховання народів, розсудливість і добра воля правителів, а також економічні, комерційні потреби націй [6, с. 435].

Серед ідей кінця XVIII – початку XIX століття увагу слід приділити праці Канта «До вічного миру», де він рагував за дотримання міжнародних договорів, невтручання у внутрішні справи держав, за розвиток між ними торговельних і культурних зв'язків. Таким чином, автор повністю заперечує загарбницьку, грабіжницьку війну, різко засуджує підготовку до неї. Г. Гегель критикував кантівську ідею вічного миру, підтриманого союзом держав, і відзначав, що новітні війни ведуться більш людяно, ніж у попередні часи.

Ф. Ніцше – одна із значних фігур в історії філософської і політико-правової думки XIX століття. Він відкидав політику сучасних йому європейських держав як дрібну політику взаємної ворожнечі і розбрату європейців. Час дрібної політики, пророкував Ф. Ніцше, пройшов: наступне, двадцятье сторіччя буде часом великої політики – боротьби за світове панування, небачених раніше воєн. Навколо поняття політики буде розв'язана духовна війна. Метафізично виправдовуючи війну, Ніцше пов'язував з нею свої надії на нову високу культуру. «... Війна для держави – така ж необхідність, як раб – для суспільства». Саме тому він розцінював війну і військовий стан як прообраз держави [6, с. 590].

Отже, бачимо, що питання мирного врегулювання спорів в роботах мислителів Західної Європи не були однозначними. Вагомі аргументи наводять як прихильники ведення війн, Г. Гроцій, обґрунтовуючи, що війни ведуться заради укладення миру, так і І. Кант, який наголошує на ідеях вічного миру. Підкреслимо, що сучасне міжнародне право чітко закріплює принцип мирного врегулювання міжнародних спорів, невикористання сили або загрози силою.

Як зазначає Афонін М.В., все частіше загальноновизнані принципи і норми міжнародного права виступають осно-

вою нормативного регулювання і правозастосування або в глобальному, або в регіональному масштабі, або в рамках міждержавних об'єднань. У цій якості вони служать базою для укладення відповідних угод на двосторонній і багатосторонній основі, виконують роль нормативного орієнтира для розвитку і зближення національних законодавств. У кінцевому підсумку створюються сприятливі умови для запобігання правових конфліктів і застосування загальноприйнятих процедур їх вирішення [3].

Вважається, що питання війни і миру в сучасному міжнародному праві є неоднозначними. З одного боку, Статут ООН чітко вказує, що підтримувати міжнародний мир і безпеку можливо шляхом використання ефективних колективних мирних заходів із запобігання та усунення загрози миру і придушення актів агресії або інших порушень миру.

З іншого боку, згідно з Конвенцією про відкриття воєнних дій держави визнають, що військові дії між ними не повинні починатися без попереднього і недовозначного попередження, яке матиме або форму мотивованого оголошення війни, або форму ультиматуму з умовним оголошенням війни. Про стан війни має бути без уповільнення оповіщено нейтральним державам і матиме для них дійсну силу лише після отримання оповіщення. Однак нейтральні держави не можуть посылатися на відсутність оповіщення, якщо буде встановлено з переконливістю, що на ділі вони знали про стан війни [2].

Люткене Г.В. зазначає, що важливим фактором, який визначає специфіку сучасних війн, стала інституалізація нових політичних акторів – наднаціональних та регіональних утворень в особі міждержавних економічних, політичних і військових блоків, а також транснаціональних економічних і фінансових корпорацій; це і невизнані світовою спільнотою держави; народи і території, що борються за самовизначення; організована в національному та міжнародному масштабі злочинність та ін.

Більш того, політичний зміст війн у сучасних умовах значно посилюється за рахунок їх виходу на вищий транснаціональний, глобальний рівень. Зміни, що відбулися в змісті війн і збройних конфліктів, безпосередньо вплинули на розвиток військово-теоретичних поглядів і підходів до оцінки сучасних військово-політичних процесів. Найважливішим наслідком цього стала активізація розробки і застосування на практиці нових концепцій війн і збройних конфліктів і застосування їх основних положень на практиці [5].

Відмова від війни як засобу вирішення міжнародних конфліктів сформульована ще у Пакті Бріана-Келлога 1928 року. Очевидно, що ці ідеї письмово були закріплені

до прийняття Статуту ООН. Принцип мирного розв'язання спорів пов'язаний із заборонаю війни і насилля як засобу здійснення прав і інтересів на міждержавному рівні. Статут ООН передбачає мирне вирішення таких спорів за допомогою регіональних організацій і органів. На європейському континенті роль регіональної угоди, що регулює підтримання міжнародного миру та безпеки, грає Заключний акт Ради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 року. У цьому документі проголошено принцип непорушності кордонів держав-учасників. Хоча документ не містить прямої заборони територіальних домагань, всі його підписали та висловлюють намір утримуватися від них.

У міжнародному праві існує певний інструментарій щодо розв'язання міжнародних спорів: дипломатичні процедури, перемовини і консультації, процедури за участю третіх держав, розв'язання спорів третейськими судами, Міжнародний суд ООН. Існуючий перелік дає змогу вибрати оптимальний інструмент для вирішення кожного конкретного випадку.

Однак, на жаль, події сучасного світу вказують на їх недосконалість або просто небажання держав звертатися до мирних заходів.

Висновки. Отже, підводячи підсумок, слід підкреслити, що, розглядаючи який-небудь конфлікт у сучасному світі, необхідно враховувати фактор глобалізації, який активно впливає на міжнародні конфлікти. У міжнародному праві існують норми «твердого права», які забороняють вирішувати конфліктні ситуації за допомогою війни, і існує розроблений правовий інструментарій для мирного врегулювання спорів. Проте загальноприйнятого визначення міжнародного конфлікту поки не існує через різноманіття його ознак і властивостей політичного, економічного, соціального, ідеологічного, дипломатичного, військового і міжнародно-правового характеру. Поняття «міжнародний конфлікт» ширше поняття «війна», яка є окремим випадком міжнародного конфлікту. Тому розвиток правового інституту «право війни» – це дуже важлива проблема, яка потребує ретельного вивчення, причому не тільки теоретичних матеріалів, але і досліджень практичної спрямованості.

З цією метою вважаємо, що варто критично переглянути з метою лібералізації процедури застосування права війни для захисту держави-жертви, оскільки розроблені міжнародні механізми свідчать про свою неефективність та неможливість світової спільноти вчасно відреагувати в разі небажання однієї зі сторін спору вирішити конфлікт мирним шляхом. Тому перед світовою спільнотою стоїть завдання вироблення нової технології врегулювання і дозволу міжнародних конфліктів, які за своїм змістом і характером протікання істотно відрізняються від конфліктів минулого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду ООН; Статут, Міжнародний документ від 26.06.1945 Документ 995_010, поточна редакція від 16.09.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
2. III Конвенція про відкриття воєнних дій ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 18.10.1907 Документ 995_b85 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_b85.
3. Афонин М.В. Правовые аспекты разрешения конфликтов : дис. канд. юр. наук: 12.00.01 / М.В. Афонин. – 2002. – 184 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dissercat.com/content/pravovye-aspekty-razresheniya-konfliktov#ixzz45amiPILr>.
4. Демиденко Г.Г. Історія політичних і правових вчень: Хрестоматія / За ред. Г.Г.Демиденка – Х. : Факт, 1999. – 1080 с.
5. Люткене Г.В. Современные концепции войны : дис. канд. полит. наук : 23.00.01 / Г.В. Люткене. – 2011. – 175 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dissercat.com/content/sovremennye-kontseptsii-voyny#ixzz45ahqg9dv>.
6. Нерсисянц В.С. Історія політичних і правових вчень / В.С. Нерсисянц. – М. : Норма, 2009. – 704 с.